

GYURÁTZ FERENC¹

A pápai evangélikus gyülekezet eltöröltetése s újra megalapítása a múlt században²

ARÁKÓCZI ÁLTAL KELTETT SZABADSÁGHARC (1703–1711) megakasztotta hazánkban a vallási villongásokat. A „szabadságért” vagy „az uralkodóházért”: e jelszavak oszták meg s foglalák el jelentőségükkel a közfigyelmet. Különben Rákóczinak mint valódi szabadsághősnek a zászlói amerre lobogtak, egyszersemind a vallási meggyőződés tiszteletben tartását is hirdették³.

A szatmári békével azonban, mely a szívós eréllyel vitt függetlenségi háborúnak véget vetett, újra visszanyerte befolyását nemzetünk sorsára a német elem s a jezsuitizmus. Megújult a protestánsok nyomtatása; egyre halmozódtak sérelmeik, s amelynél orvoslást kerestek, a jezsuitáktól környezett trón ügyökben a vizsgálatot rendesen ellenfeleikre bízta. Sok helyen elvételek templomaik, lelkészeik, tanítóik elűzettek, vagy pedig a katolikus lelkészek fennhatósága alá szorítottak. A jezsuitizmus, folyton ingerelve a felsőbb s alsóbb osztályokban a kedélyeket, egész leleményességet fejtett ki a protestánsok reménye és türelmének kifárasztásában. Szomorú korszak, melyben az elfogultság lábbal tiprta az emberi méltóságot, a legszentebb jogokat. A vallási gyűlölség kegyetlen műveiben s a gyászban gazdag időkre a szabad, békés kornak gyermeke csak méltó szánalommal gondolhat vissza.

¹ GYURÁTZ FERENC (1841–1925) pápai evangélikus lelkész és püspök. Teológiát Sopronban és Hallében végzett. 1872-től Pápán lelkész, 1895-ben püspökké választották. 1916-ban nyugalomba vonult, tisztségeiről lemondott. Pápán utcanév és mellszobor őrzi emlékét, sírja az Alsóvárosi temetőben van. PAYR Sándor: Gyurátz Ferenc életrajza. Sopron, 1931.

² A tanulmány először a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1873. évfolyamában jelent meg két folytatásban a 695–701. és a 723–725. hasábkokon. Ami a központosítást és az ismertebb történelmi családneveket illeti, a szöveget némileg hozzáigazítottuk a mai helyesíráshoz. A rövidítéseket mind a magyar, mind a latin szövegekben feloldottuk.

³ A protestáns egyháztörténet-írás ma is ugyanezt az álláspontot képviseli: „A Rákóczi uralma alatt álló területeken a vallásügyeket az 1608. és 1647. évi törvények értelmében kezelték, és ez a protestánsok számára, ha csak egy lélegzetvételnyi szünetre is, biztosította a régóta vágyott szabadságot.” V. ö.: BUCSAY Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Bp., 1985. 126. A gyakorlatban a Dunántúlon a vallás szabad gyakorlása a

A szatmári béke után pár évre — 1714— töröltetett el Pápán is az ágostai hitvallású evangélikusok szabad vallásgyakorlata. Templomuk számára egy, a gyülekezet birtokában lévő emeletes háznak e célra berendezett alsó osztálya szolgált, míg az épület felső részét a lelkész s tanító bírta lakásul.⁴ Mikor alakult először Pápán evangélikus gyülekezet, s minő múltja volt, minderről hiányoznak a biztos adatok. Valószínű, hogy a lelkész kiűzetésekor, elkobzott javaival együtt a gyülekezetnek nála volt jegyzőkönyvei is odavesztek, melyek a múlt történetéről felvilágosítást nyújthattak volna.

A gyülekezet imaháza, illetőleg a lelkész- s tanítólak 1714. év február 15-én vétetett el karhatalommal, az itt következő okmány tanúsága szerint is (az eredeti a Veszprém Megyei Levéltárban van):

Én, alább subscribált⁵ Tekintetes Nemes Veszprém Vármegye Fő-Szolga-Birája adjunctus⁶ Esküttel együtt praesentibus recognoscalom,⁷ hogy die 3-a et 4-a Februarii anni 1714.⁸ Tekintetes Nemzetes Somogyi Ádám vice Ispány uram ő kegyelmétől exmittáltatván⁹ Méltóságos Galanthai Gróff Eszterházy Ferencz Uram ő Excellentiája instantiájára ad judicariam admonitionem predicantis Lutherani Papensis nomine Joannis Tóth,¹⁰ hogy mindjárt mennyen ki Pápából, mert másként <póru> fog járni, mai napra kelvén viszont admoneálván¹¹ Högyészi András, Thieringer János, Rádli Sámuel és közönségessen több ott levő Lutheranos Uraimékat, hogy az Ház kultsát assignálják¹² kezemhez, mellyre is ő Kegyelmek felkiáltován protestáltak¹³: nem adják, mert pénzen vett örökös házuk, mindaddig, míg ő Felsege parancsolatját nem láttyák, lássa ő Excellentiája, ha hatalmassan

hadihelyzet függvénye volt: a kurucok előretörésekor a protestánsok, a császáriak felülkerekedése után a katolikusok követtek el atrocitásokat.

⁴ Ez a régi Hosszú utca 73. szám alatti telken épült ház volt, a mai Fő tér 16. sz. alatti teleknek és háznak a Corvin utca irányában lévő, a 17. szám felőli harmada (a tér sarkában álló keskeny házrész, melynek földszinti üzlethelyiségében jelenleg egy akkumulátor és autóalkatrész bolt van). A XVII. század második felében a Radvány, majd a Botka családé, az utóbbiaké még 1715-ben is. 1735-ben már uradalmi tulajdon, az írják róla, hogy régen a lutheránusok oratóriuma volt. 1790-ben Thanoffer Antal vette meg az uradalomtól. HARIS Andrea: Telkek és tulajdonosok. A pápai „Hosszu utca” krónikája a 17–18. században. = Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Bardoly István, László Csaba. Bp., 1998. 359.

⁵ alulírott

⁶ a csatlakozott

⁷ a jelen írással tanusítom

⁸ az 1714. esztendő februárjának 3. és 4. [napján]

⁹ kiküldetvén

¹⁰ Ő Méltósága kérvényére a Tóth János nevű pápai lutheránus prédikátor bírósági megintésére

¹¹ megintvén, figyelmeztetvén

¹² adják át

¹³ tiltakoztak, ellenkeztek

elveszi! Mely Háznak az ajtaját bezárván Lutherános Uraimék, annakutána a maga hajdujival eő Excellentiája bevágatta, a spanyolok is fegyveresen a kapu előtt állván. A mint is az mi a Ház elvételét illeti, Császár és Felséges Koronás Király Urunk Parancsolattya mellett tselekedte ő Excellentiája, azon okbul, hogy a curiából Lutheranos Ecclesiát¹⁴ tsináltak, a predikátornak pedig kiküldését maga Földes uri auctoritásából¹⁵ követte el, kirül adom ezen Testimonialist subscriptionnal és usualis pecsétemmel¹⁶ megerősítvén. Papae, die 15. Februarii 1714.¹⁷ Horváth Ferencz, Tekintetes Nemes Veszprém Vármegyének Fő Szolga Birója manu propria.¹⁸ Horváth Mihály, Tekintetes Nemes Veszprém Vármegyének Esküttye manu propria.

Az érdeemes főbíró a gróf eljárását a gyülekezet ellen királyi paranccsal törekszik igazolni. Ily parancsot írásban felmutatni nem volt ugyan képes sem ő, sem a gróf, de a hivatkozás reá világosan bizonyítja, miszerint a kormány, hol egyenesen nem rendelte is el, de szívesen elnézte a protestánsok nyomtatását. A gyülekezet tagjai azonban az igazság ily önkényszerű tiprásába belenyugodni nem akarván, a kiáltó jogtalanság ellen panaszt emeltek, s ismételten sürgeték folyamodásaikkal az illető helyeken a visszahelyeztetést elrabolt jogaik s birtokukba. Méltányos keresetük eredménye azonban csak azon keserű meggyőződés lehetne, miszerint a fórumtól, melyre az üldöző fél hivatkozni merészelt, az igazságszolgáltatás ólomlábakon mozdult, akkor is félretérítve, alapjából kiforgatva százszorososan a hatalmas ellenfél által.

Évek múltak el, míg a vallás szabad gyakorlatától megfosztott gyülekezet ismételt sürgetésére Pálffy Miklós nádor utasítása folytán 1720. december 23-án a vizsgálat a pápai evangélikus oratorium ügyében elrendeltetett.

A vizsgáló bizottmány 1721. február hóban tartott gyűlést Pápán. A jelzett ügyben 21 tanú hallgattatott ki.

A kérdések a következő alakban tétettek fel:

*Primo:*¹⁹ *Tudja-e a tanú nyilván, avagy hallotta-e, hogy ezelőtt való régi időkben az evangélikus Predikátor, avagy – a mint hivatik – Lutheranos, szabadossan maga itt lakos, hallgatóihoz isteni szolgálatnak kedveért, valamikor kívánták, bejöhetett ide a városba, és hallotta-e a tanú annakelőtte régi időkben, hogy ezen helységben*

¹⁴ az udvarházból evangélikus templomot

¹⁵ hatalmából

¹⁶ tanúsítványt aláírásommal és szokásos pecsétemmel

¹⁷ Pápán, 1714. február 15. napján.

¹⁸ saját kezével

¹⁹ először

Lutheranos Predikator lakott légyen, és az isteni szolgálatnak közös gyakorlását folytatta bizonyos ideig?

Quarto:²⁰ Tudja-e bizonyosan a tanú, hogy a mostani Augustana avagy Lutherana Confessiön levők²¹ imádság háza szabad curialis házok²² volt, és szabadosan folytattatott ott részéről az isteni szolgálat: hallotta-e azelőtt régi időkben is, hogy valamint nem régiben, az Predikatoroknak mindenkor mintt az városban hallgatóihoz tartozó Predikatornak kijárt-e fizetése?

Quinto:²³ Tudja-e bizonyosan a tanú, hogy az Uraság fegyver által, és mitsoda fegyver által vette el az emléttet Lutheranusok oratoriumát,²⁴ mutatott-e parancsolatot, mikor elvette?

Decimo:²⁵ Tudja-e bizonyosan a tanú, hogy az Evangyelikus Predikatort a midőn kiűzték erőszakosan, könyveit és minden egyéb javait, az mellyek házánál vagy szomszéd hallgatói házoknál találtattak, elhordották, elfoglalták és prédálták, és mind eddig is (noha kegyelmes Urunk Eő Felsége parancsolatja praesentaltatot²⁶ felőle) vissza nem adták?

Reliquis vero... punctis, signanter 2-o, 3-o, 6-o, 7-o, 8-o, 11-o et 12-o velut Augustanae confessioni addictos specialiter haud concernentibus isthinc simpliciter exmissis talem - uti sequitur - fecerunt, praestiteruntque ad praescripta... puncta Augustanae confessioni addictos ferentia attestationem et fassionem.

Primus fatens: Egregius FRANCISCUS CZITARÓCZI, Inclyti Comitatus Veszpremiensis jurassor in oppido privilegiato Pápa commorans, Catholicus, annorum circiter 65 sub eodem juramento, quo adstrictus est cottui, fassus est

ad 1-um punctum²⁷:

Tudja nyilván, hogy ezelőtt régi időkben az evangyelikus vagy is Lutheranos Predikator az közönséges temető helyen tett predikatiókat, maga hallgatói gyóntatását végben vitte, valamikor kívánták az Lutheranos lakosok. De hogy az városban Lutheranos részről való exercitiumnak²⁸ folytatása kedvéért bejárt volna, nem emlékezik reá soha is. Azt nem hallotta pediglen soha senkitül is, hogy a kurucz világ

²⁰ negyedszer

²¹ az ágostai (augzburgi) avagy Luther szerinti hitvallást vallók, vagyis az evangélikusok

²² nemesi telken felépült, tehát a város földesurának járó adó alól mentes ház

²³ ötödször

²⁴ imaházat

²⁵ tizedszer

²⁶ előmutattatott

²⁷ Miután a többi pontot, jelesen a 2-3.-at, 6-8.-at és a 11-12.-et, minthogy az ágostai hitvallást követőket nem érinti, onnan egyszerűen kihagyták, az ágostai hitvallást követőket érintő fenti pontokra ezt a bizonyágtételt és tanúvallomást tették és nyújtották, amint következik. Az első tanú: a nemzetes Czitaróczi Ferenc, a tekintetes Veszprém vármegye esküdt ülnöke, aki a kiváltságolt Pápa mezővárosban lakik, katolikus, körülbelül 65 éves, ugyanazon eskü alatt, mellyel a vármegye felé kötelezve van, vallotta az első pontra:

előtt azon városban valamikor Lutheranos Predikator lakott volna, és az isteni szolgáltnak közgyakorlását folytatta volna bizonyos ideig.

Ad 4-um:²⁹ Tudja nyilván, hogy azon hely, a melyen a Lutheranusok temploma építve volt, azelőtt szabad curiális ház volt, és a kurucz világban szabadossan folytatódott részükről az exercitium és az Isteni szolgálat.

Ad 5-um:³⁰ Tudja, hogy ő admoneálta az predikator az uraság parancsolattjából, hogy a házból ki mennyen, de azután mint lett ki üzése, nem tudja.

Ad 10-um: nihil.³¹

Secundus testis: circumspectus MICHAEL VARGA in oppido privilegiato Pápa commorans, annorum circiter 58, Catholicus juratus, examinatus fassus est

ad 1-um, sicut primus.

Ad 4-um:³² tudja, hogy a kurucz világban folytatták Exercitiumjokat magok templomában a Lutheranusok, de azt nem tudja, szabad curialis Ház volt e vagy nem az előtt, a hol a templomjok volt az említett Lutheranusoknak.

Tertius fatens: circumspectus GEORGIUS TORNÁCZKY in privilegiato oppido Pápa... degens, ibidem senator, Catholicus, annorum circiter 60 juratus, examinatus fassus est

ad 1-um..., sicut primus.

Ad 10-um:³³ Hallotta egyiktől is, másiktól is, hogy midőn kiüzték volna a Lutheranos predikator, könyveit és egyéb portékáit elhordották, de hová és kik osztottak véle, nem tudja.

Quartus testis: circumspectus PAULUS KADÁRTAI in oppido Pápa degens, annorum circiter 59 juratus, examinatus fassus est

ad 1-um..., sicut primus.

Ad 5-um:³⁴ Tudja, hogy fegyveres spanyolok assistentiájával³⁵ vétetődött el a Lutheranusok temploma, de azt nem tudja, ki volt az előjárójok s vezetőjök.

²⁸ [vallás]gyakorlatnak

²⁹ A 4.-re:

³⁰ Az 5.-re:

³¹ A 10.-re: semmit.

³² A második tanú: az érdemes Varga Mihály, aki a kiváltságolt Pápa mezővárosban lakik, körülbelül 58 éves, katolikus, miután esküt tett és kikérdezték, úgy vallott az elsőre, amint az első [tanú]. A 4.-re:

³³ A harmadik tanú: az érdemes Tornáczky György, aki a kiváltságolt Pápa mezővárosban lakik, és ugyanott [városi] tanácsos, katolikus, körülbelül 60 éves, miután esküt tett és kikérdezték, az elsőre úgy vallott, mint az első [tanú]. A 10.-re:

³⁴ A negyedik tanú: az érdemes Kádártai Pál, aki Pápa mezővárosban lakik, körülbelül 59 éves, miután esküt tett és kikérdezték, úgy vallott az elsőre, mint az első [tanú]. Az ötödikre:

³⁵ segédletével

*Ad 10-um*³⁶: Tudja bizonyosan, hogy a Predikatornak, a midőn kiűzetett, minden portékáit, valamiket kaphattak, elhordották, és mind eddig is vissza nem adták.

Az ötödik és hatodik tanú vallomása megegyez a fentebbiekkel.

*Septimus fatens: Egregius STEPHANUS DUINOVITS in oppido Pápa commorans, annorum circiter 59, Catholicus juratus, examinatus fassus est... ad 10-um:*³⁷ Hallotta, hogy a Lutheranos Predikatornak kiűzetésekor mindenét, a mit kaphatták, elhordották, de azt is hallotta, hogy mind visszaadták, mindazáltal bizonyosan nem tudja.

A 8–16. számok alatt felhozott tanúk csak az előbbieik állításait ismétlik.

*Decimus septimus fatens: circumspectus JOANNES FUNTEK in oppido Pápa comitatui Veszpremiensi ingremiato degens, annorum circiter 58, Catholicus juratus, examinatus fassus est ad 1-um et ad 4-um, ut primus, ad 5-um, ut secundus, ad 10-um*³⁸: Tudja a tanú, hogy midőn kiűzetett a Lutheranos Predikator, minden portékáit elhordották, és azokból a Porkoláb³⁹ disponált.⁴⁰

A 18–21. számú tanúk a tett kérdésekre vagy semmi feleletet nem adhatnak, vagy a megelőzők állításait ismétlik.

Visszaadattak-e e vizsgálat következtében az elűzött lelkésznek elrabolt javai, ez iránt a gyülekezet jegyzőkönyvei ismét nem nyújtanak tudósítást. A szabad vallásgyakorlat s az elvett épület visszaadására vonatkozólag sikertelen maradt minden törekvés. Az ellenfélnek volt gondja rá, hogy a híveknek minden panasza, kérelme ez ügyben agyonhallgattassék.

Különben is, ez időszak hazánkra nézve az idegen, a protestáns- és magyarelles befolyás virágkora volt. A szabadságharc leveretése után veszteti látszott a nemzet önérzetéből: egyre több előzékenységgel fogadta a felülről jövő követeléseket, s óvakodott függetlenségi mozgalmakkal alkalmatlankodni a bécsi kormány szándokai előtt. Addig hirdeték az idegenek fennen, miszerint ez országot más népek fegyvere menté fel a hódító török járom alól, s így mint önmagán segíteni képtelennek nincs semmi oka önállóságot emlegetni, hogy végül a magyar kezdte maga is elhinni. Vesztette bizalmát önmagában, kezdett hűtlenné lenni nemzetiségéhez, nyelvéhez. Szóval, ez idő hazánkban a hanyatlás szomorú korszakát képezi.

³⁶ A 10.-re:

³⁷ A hetedik tanú: a nemzeti Duinovits István, aki Pápa mezővárosban lakik, körülbelül 59 éves, katolikus, miután esküt tett és kikérdezték, [ezt] vallotta a tizedikre:

³⁸ A tizenhetedik tanú: az érdeemes Funtek János, aki a Veszprém vármegyébe kebelezett Pápa mezővárosban lakik, körülbelül 58 éves, katolikus, miután esküt tett és kikérdezték, az elsőre és a negyedikre úgy vallott, mint az első [tanú], az ötödikre, mint a második, a tizedikre:

³⁹ várnagy, a várórség parancsnoka

A számban nagyon megfogyott protestánsokra nézve is a nyomtatás megújításával szemben nem maradt más védezköz, mint a passzív ellenállás; hanem ebben győzhetetlenek voltak. Hol a hatalom csapásai alatt veszteni kelle, ott túrtek nemesen, hol az ellenséges szigor kissé alább hagyott, ott a hit buzgalmával használták fel a nyert időt új erőgyűjtésre. Sok tagot vesztett a protestáns egyház az eddigi üldözések alatt, azonban másrészt itt is igaznak bizonyult azon állítás, hogy ha az ellenséges vihar első tartós ostromával le nem ronthatja, úgy későbbi támadásaival csak megszilárdítja az üldözött vallás iránti ragaszkodást a megmaradt hívek keblében. Éppen a protestantizmus volt a nemzeti hanyatlás korszakában azon vésztől környezett fa, mely a hon szebb, boldogabb jövőjének reményét mint folyondár híven ölelte s táplálta, mely törhetlen szilárdságával tagadhatlan nagy tényező lón a nemzeti önérzet újrakeltésében. Éppen a protestáns egyház küzdelemteljes múltja hirdeté legmeggyőzőbben az országnak azon szívemelő tanulságot, hogy a csüggedetlen kitartásra az igaz ügy mellett az égtől sem marad el az áldás.

A vallásukhoz hű protestánsok megtanultak tűrni, áldozni az egyházért. Megmaradt csekély számú templomaikat szent kegyelettel látogaták mint közléről, úgy a messze távolból, s a jelen szenvedésein felülemelkedő lelkesedés fakadó könnyűi közt zengék az „erős várunk” életre keltő dallamát. Ahol és amikor lehetetlen volt a vallás nyilvános gyakorlata, otthon a családi körben nyújtott épülést, vigaszt az ereklyeként őrzött biblia⁴¹ s vallásos énekek zengése. A 18. század nagy részén át tartott, tervszerűleg a hit, türelem kifárasztására számított nyomás eredménytelennek bizonyult a protestáns egyház irányában. Ez meg nem töretve, végre is csak újuló reménnyel nézhetett a jövő felé; egyre több joggal követelhetette a korszellemtől, amit maga oly romboló viharok között védett, a hit- és gondolatszabadság elismerését. És a lelkes kitartás jutalma nem maradt el. Nem a protestáns egyház fáradt ki a túrésben és szenvedésben, hanem ellenségei az üldözésben. A protestánsok által oly hosszú időn át dicsően tanúsított túrés végül mintegy visszhangul felkeltette a türelmet irántuk az ellenfél soraiban.

A türelmi rendelet, minden hiányai dacára is, már nyilvános záloga lett a közelgő békésebb időknek. A hit diadalünnephez készült. A nyomás alatt megszilárdult buzgalom a szabadabb kor első üdvözlétére mintegy varázsvesszővel támasztotta új életre a gyülekezeteket mindenfelé, melyeknek már hosszú évek sora előtt ásta volt meg az ellenség a sírt.

⁴⁰ osztogatott

⁴¹ A könyvtörténeti kutatások szerint a XVIII. században kevés családnak volt saját Bibliája.

A türelmi rendeletet mint egy felhívó szöveget fogadták a pápai ágostai hitvallású evangélikusok is a gyülekezet újbóli megalkotására. Szövetségben a takácsi s acsádi hitsorsosokkal beadták a folyamodást a megyéhez 1783. július 7-én, hogy a titulált parancs értelmében küldjenek mielőbb vegyes bizottmányt a gyülekezet felállításához szükséges feltételek megvizsgálása végett.

A folyamodás indoklásánál a kellő családszám s teherviselési képesség kimutatásánál nem mulasztották el egyszermind felhozni, miszerint 1714-ben jogtalanul vétetvén el tőlük a parochiális épület, ehhez jogaikat még mindig fenntartják, illetőleg érvényesíttetni kérelmezik.

Ez érdemben külön is tett felterjesztéseik nyomán a megye ki is küldött egy bizottmányt, mely utasítva volt megvizsgálni az evangélikusoknak tőlük 69 év előtt elvett parochiális épületre vonatkozó visszakövetelésük alaposságát. E bizottmány átvizsgálta az idetartozó, már fent ismertetett okmányokat, ezen kívül tanúkihallgatást is rendelt el ez ügyben. Három tanú hallgattatott ki a következőleg feltett kérdésekre:

1-o: *Emlékezik-e a tanú, hogy ezelőtt 69 esztendőkkel Pápa városában a Lutheranusoknak, vagy is az Augustana confession levőknek volt magok vallásbeli gyakorlása vagy is Exercitiumjok, tudniillik volt Templomjok, Prédikátorjok és mesterjek? Emlékezőn*

2-o: *Tudja-e, hol, melly Helyen volt azoknak az Templomjok, ugy szinte Predikatorjoknak és mesterjeknek Házaik? Ki lakik most azokban, és ki bírja azokat, mi nemű volt az akkori épület, jobb, nagyobb, betsesebb volt-e, mint a mostani, azon helyen fekvő épületjek; az mit tud, tapasztalt, vagy hallott a tanú, mind ezek felől környülállóképpen vallyá meg hüite szerint.*

Primus testis: honestus JOANNES CSETE annorum 89, Helveticae confessioni addictus, in oppido Papa in clyto comitatui huic Weszpremiensi ingremiato degens juratus, examinatus fassus est

ad 1-um⁴²: Minthogy a Tanú Édes Attyának boltja a Pápai Piartzon szinte által ellenben volt e kérdésben levő Lutheranusoknak Templomához, és már mint egy 12 esztendőös lévén kezdett ő is az Attyának Boltjába az piartzra járni, onnénd bizonyossan tudja s tapasztalta, hogy ezelőtt mintegy 69 vagy pedig 70 esztendőkkel, a mint a Tanú emlékezik, Pápa városában a Lutheranusoknak volt Predikátorjok, mesterjek és Templomjok azon helyen.

⁴² Az első tanú: a tisztas Csete János, 89 éves, aki a helvét hitvallást követi, és eme tekintetes Veszprém vármegyébe kebelezett Pápa mezővárosban lakik, miután esküt tett és kikérdezték, [ezt] vallotta az elsőre:

*Ad 2-um*⁴³: a hol most a Piartzon Thanhoffer Uram lakik, az épület két contignatiós⁴⁴ volt, elől, a mint most az utza felé Thanhoffer Uram kapuja vagy on, fellül a Prédikátor lakott, alul pedig az oratorium volt, az hátulsó része alatt való lévén abban a mester lakott, de azt nem tudja, hogy az épület jobb, nagyobb vagy betsessebb volt-e, mint az most rajta lévő Épületje Thanhoffer Uramnak, mivel arra nem emlékezik, hogy micsoda materiából⁴⁵ volt.

Secunda testis: nobilis EVA BEKASY, nobilis Georgii Csoknyai vidua, Helveticae confessioni addicta in oppido Pápa... degens, annorum 83 jurata, examinata fassa est

*ad 1-um*⁴⁶ Ezen tanú is mindenkor pápai lakos lévén igen jól emlékezik, hogy Pápán a Lutheranusoknak volt mesterjek, Predikátorjok és oratoriumjok, következésképpen vallásbeli Exerctiumjok.

Az oratorium pedig: *Ad 2-um*⁴⁷ Predikátor és mesterházok éppen azon helyen voltak, az hol most Thanhoffer Uramnak háza vagy on, az épület két contignatiós volt; elől felyül a Predikátor lakott, és ezeknek végiben lakott a mester, és az iskola volt. A pintzét még most is bírja Thanhoffer Uram, de azon épület többet ért-e, mintsem az mostani, mivel a Tanú nem vizsgálta, micsoda materiából volt, azt nem tudja.

*Tertius testis: honesta JUDITH GULÁS, providi Nicolai Csótár vidua, ibidem degens, annorum 82, Augustanae confessioni addicta jurata, examinata fassa est ad 1-um et 2-um*⁴⁸ ámbátor ugyan a Fatens⁴⁹ a Rába mellett, Bodonhelyen született, mivel mindazáltal a Tanúnak Édes Attya, Gulás István egy testvér atyafi volt azon időben itt Pápa városában volt Lutheranos Mesternek, Rogáts Jánosnak feleségével, Gulás Jutkával, tehát a midőn itt Pápa városában a Lutheranos mester, Rogáts János mint sógora Édes Attyának, Gulás Istvánnak és ennek testvérjének, Gulás Jánosnak levelet irt, hogy jönnének el Pápára, mivel ugymond a pápai lutheranus templomot el akarják venni, ugy szintén ötet és a Predikátort ki akarják tenni, és így ezen levélre a Tanú Édes Attya és Testvére, Gulás János, ugy a Tanú is mint 13 esztendőös leányka levén vélek elment Pápára egy négy ökrös szekéren és egy négy lovas kotsin, azért jelen levén szemével látta, a midőn regveli könyörgés után bémentek és a

⁴³ A 2.-ra:

⁴⁴ szintes

⁴⁵ anyagból

⁴⁶ A második tanú: a nemes Békásy Éva, a nemes Csoknyai György özvegye, aki a helvét hitvallást követi, és ... Pápa mezővárosban lakik, 83 éves, miután esküt tett és kikérdezték, [ezt] vallotta az elsőre:

⁴⁷ A 2.-ra:

⁴⁸ A harmadik tanú: a tisztos Gulás Judit, a böles Csótár Miklós özvegye, aki ugyanott lakik, 82 éves, és az ágostai hitvallást követi, miután esküt tett és kikérdezték, [ezt] vallotta az elsőre és a másodikra:

⁴⁹ a vallomástevő

templomot elvették, a Predikátort és a mestert kiigazították. Ezen okból tehát frissen emlékezik a Tanú, és bizonyosan tudja, hogy ezelőtt circiter⁵⁰ 69 esztendővel itt Pápa városában a Lutheranusoknak volt vallásbéli gyakorlások; volt tudniillik Templomjok, Predikatorjok és mesterjek. Nem különben azt is bizonyosan tudja, hogy azon Lutheranusoknak templomja, ugy Predikatorjoknak és mesterjeknek lakóhelye ott volt, a hol most a Piartzon Thanhoffer Uram lakik, azon ház abban az időben két contignatiós volt... És így mindezekből bizonyosan vallyá a Tanú, hogy ezen épületek abban az időben nagyon jók, nagyok és betsessek voltak.

*Super quibus praesentes nostras dedimus litteras testimoniales ... Franciscus Tallián de Vizek, Paulus Kálmán.*⁵¹

A gyülekezet alapításához kellő feltételek megvizsgálására kiküldött egyes bizottmány tagjai voltak: katolikus részről Horváth József és Vizeki Tallián Ferenc, evangélikus részről Noszlopy Ferenc és Szakonyi János.

A bizottmány jelentése szerint Pápán s a hozzá csatlakozott filiákból összesen 184, név szerint felhozott család kérelmezte a 70 év előtt eltörölt pápai anyagyülekezet felállíthatását. A kért engedély a hívek számára kiállítottat 1784. január 5-én. Megérkeztevel azonnal megtette a gyülekezet a kellő intézkedéseket a szabad vallásgyakorlat megkezdésére. Temploma nem lévén isteni tisztelet tartására szerződést kötött Ács Mihály és István gyülekezeti tagtársakkal épületjök egy részének átengedése iránt e célra. Itt tartatott az első isteni tisztelet „a háznak hátulsó részében lévő és a végre előkészítettetett pajta s istállóban Feő Tisztelendő Nemes és Nemzetes Perlaky Gábor Úr, a Dunántúl leő s Augustana confessiót tartó Ecclesiak Superintendense által Februar holnap 15-én 1784-ik esztendőben, ugy nevezett sexagesima vasárnapon,⁵² mely nap tsak azért is megjegyzésre méltónak lenni ítéltetik, minthogy ezeőtt 70 esztendővel szinte ezen a napon, az mint a fönt előadott acták megmutatják, fosztatott légyen meg ezen pápai Augustana confessión lévő gyülekezet az isteni szolgálatnak előbbi szabados gyakorlásátul.”

A túlnyomólag katolikus lakosságú városnak tanácsa protestált az evangélikus hívek ez eljárása ellen, mely szerint magánházban merészelnek vallásos összejövelni tartani, mire ő Felsőségétől egyenes engedélyt nem nyertek. Az Ács testvérek azonban szintén hivatalosan, önézzettel utasíták vissza az alaptalan ellentmondást, „melyre többet is lehetne ugyan felelni, de hogy megtessék, hogy a nemes ember több becsületet tud, elég rövid felelet lészén, hogy ... az admoneáltató városnak semminemű jurisdiccióját⁵³ és keresetét magukon meg

⁵⁰ körülbelül

⁵¹ Melyekről kiadtuk jelen bizonyosságlevelünket ... Vizeki Tallián Ferenc, Kálmán Pál.

⁵² A húsvét előtti 8. vasárnap elnevezése.

⁵³ joghatóságát

nem esmérhetik". Egy ideig a gyülekezet lelkész nélkül lévén, „más szomszéd ecclesiabeli lelki atyák, ugymint Tiszteletes Buzás István dabronyi, Tiszteletes Illyés Péter andrási és Tiszteletes Novák István úr szolgálatnak.”

Ez idő alatt nem szűnt meg a gyülekezet szorgalmazni vagy a tőle elvett parochiális helyiség visszaadását, vagy az érte adandó méltányos kárpótlást. A megyénél kellő támogatásra nem találván a trónhoz folyamodott: és nem sikertelenül. 1785. február 21-én kiadatott a helytartótanáctól a megyének a rendelet, melyben felhívatik mielőtti igazságos intézkedésre ez érdemben.

Ennek folytán most a gróf Eszterházy-családdal, mint melynek egyik tagja által 70 évvel előbb az oratorium elvétetett, indultak meg az alkudozások. Az akkori pápai földesúr, gróf Eszterházy Károly egri püspöknek jószágkormányzója, Balasovits Mihály⁵⁴ késznek is nyilatkozott a megye által kiküldött bizottmány előtt több kijelölt helyiség bármelyikének átengedésére, azonban a rajtuk levő census⁵⁵ kíséretében, miről az evangélikusok hallani sem akartak. Többszörös egyezkedés után a Fazekas utcában⁵⁶ azon helyiséget, melyen most a templom, lelkész- s tanítói lak áll, s melyet a gyülekezet is alkalmasnak talált, a gróf minden teher nélkül örök birtokul átengedte, mint maga írta, „*ő Felsége Parantsolatja szerint ...*” 1785. augusztus 23-án.

Első lelkésze volt a gyülekezetnek Németh István, előbb kővágóörsi prédikátor. Utána 1786-ban Szakonyi József nemescsói lelkész hivatott meg. E fent említett helyen épített templom is ugyanezen év november 1-jén avatott fel rendes isteni tiszteletre Hrabovszky Sámuel superintendens által.

(A jegyzeteket DR. KÖBLÖS JÓZSEF írta.)

⁵⁴ Balasovits Mihály 1784–1794 között töltötte be az uradalmi prefektusi tisztséget. V. ö.: HUDI József: Eszterházy Károly birtokigazgatása levelezése tükrében (1759–1799) = Emlékkönyv galántai és fraknoi gróf Eszterházy Károly... halálának kétszázadik évfordulója tiszteletére. Pápa, 2000. 85.

⁵⁵ a telek, illetve ház után a város földesurának járó adó

⁵⁶ Korábban Gerencsér utca, ma Gyurácz Ferenc utca. JANKÓ László: Adalékok a XVIII. századi Pápa városáról II. = Várostarténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 14.) 128.